

УДК 349.6:620.91(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.17>

Заверюха Марина Михайлівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-3111-1921

Караханян Карина Мартинівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-4927-4558

ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНИЙ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ТА ДОВКІЛЛЯ¹

ENVIRONMENTAL-LEGAL AND NATURAL RESOURCE ASPECTS OF THE INTERACTION OF SOLAR ENERGY AND THE ENVIRONMENT

Незважаючи на стрімкий розвиток суспільних відносин у сфері сонячної енергетики та активне реформування енергетичного законодавства в даній сфері протягом останніх років, вітчизняна юридична доктрина не містить необхідних комплексних наукових досліджень щодо еколого-правового та природоресурсного аспектів взаємодії сонячної енергетики та довкілля, що обумовлює актуальність розгляду даної тематики. Метою даної статті являється пошук оптимальної еколого-правової взаємодії сонячної енергетики та довкілля і розгляд останньої як одного із видів природних ресурсів. В рамках статті були виокремлені існуючі еколого-правові аспекти взаємодії сонячної енергетики та довкілля. До них відноситься зокрема: здійснення оцінки впливу на довкілля існуючих та майбутніх об'єктів сонячної енергетики; врахування результатів стратегічної екологічної оцінки; дотримання «екологічних» обов'язків спеціальними природокористувачами сонячної енергетики; співпраця з природоохоронними організаціями; залучення громадськості до прийняття рішення про спорудження нових об'єктів сонячної генерації за для забезпечення виробництва електроенергії, а також інших рішень, що можуть впливати на здоров'я людей та стан довкілля; підвищення екологічної культури та рівня відповідальності в природоохоронній сфері; застосування світового досвіду використання енергії Сонця; врахування українських традицій використання сонячної енергетики.

Були зроблені висновки, що енергетичні правовідносини, в тому числі відносини щодо використання сонячної енергетики, слід розглядати як комплексний інститут природоресурсного права. В умовах воєнного стану, слід відзначити важливе геостратегічне значення сонячної енергетики для нашої держави з метою енергетичної незалежності. Встановлено, що використання енергії сонця представляє собою досить специфічний вид природокористування, який не легко вписується у існуючий поділ на загальне та спеціальне природокористування та взагалі в універсальні канони природоресурсного права. Визначено, що правовий режим використання природних ресурсів сьогодні зазнає змін та потребує оновлення із врахуванням збільшення значення та обсягів використання альтернативних природних ресурсів та необхідності деталізованого правового регулювання їх використання.

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, відновлювана енергетика, сонячна енергетика, геліоенергетичні природоресурсні відносини, сонячні електростанції.

Despite fast development of social relations in the field of solar energy and the active period of reforming of energy legislation in this field in recent years, national legal doctrine doesn't contain the necessary comprehensive scientific studies on the environmental, legal and natural resource aspects of the interaction of solar energy and the environment, which determines the importance of considering this topic. The purpose of this article is to find the optimal ecological and legal interaction of solar energy and the environment and consider it as one of the types of natural resources. Within the framework of the article, the existing ecological and legal aspects of the interaction of solar energy and the environment were highlighted. These include, in particular: environmental impact assessment of existing and future solar energy facilities; taking into account the results of the strategic environmental assessment; observance of "ecological" obligations by special nature users of solar energy;

¹ Дослідження здійснене в межах виконання проекту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (Договір про виконання наукового дослідження і розробки за рахунок грантової підтримки 74/0360 від 01.05.2023)

cooperation with nature protection organizations; involving the public in making a decision on the construction of new solar generation facilities to ensure the production of electricity, as well as other decisions that may affect people's health and the state of the environment; increasing environmental culture and the level of responsibility in the field of environmental protection; application of world experience in using solar energy; taking into account the Ukrainian traditions of using solar energy.

It was concluded that energy legal relations, including relations regarding the use of solar energy, should be considered as a complex institution of natural resource law. In the conditions of martial law, it should be noted the important geostrategic importance of solar energy for our country with the goal of energy independence. It has been established that the use of solar energy represents a rather specific type of nature use, which does not easily fit into the existing division into general and special nature use and, in general, into the universal canons of natural resource law. It was determined that the legal regime for the use of natural resources nowadays is undergoing changes and needs updating, taking into account the increase in the value and volume of use of alternative natural resources and the need for detailed legal regulation of their use.

Key words: *alternative sources of energy, renewable energy, solar energy, solar energy natural resource relations, solar power stations.*

Постановка проблеми: Одним із основних різновидів відновлюваної енергетики є саме сонячна енергетика, якій протягом останнього десятиріччя в Україні був притаманний бурхливий та перспективний розвиток. Якщо говорити про даний вид альтернативної енергетики в глобальному вимірі, то слід відмітити вражаюче зростання останньої у 2022 році, що не має собі рівних серед інших технологій виробництва електроенергії. З понад 300 ГВт нових глобальних потужностей відновлюваної генерації електроенергії лише сонячна енергетика встановила більше потужностей, ніж усі інші технології відновлюваної енергії разом узяті. Водночас сонячна енергія все ще задовольняє лише невелику частку потреб – близько 4% світового попиту на електроенергію, тоді як понад 70% досі забезпечується невідновлюваними джерелами [1]. Якщо ж говорити відносно розвитку сонячної енергетики в Україні, то вона виявила геостратегічну важливість для українців і проблеми в ланцюжку постачання компонентів через війну росії проти України не зупинили розвиток конкурентоспроможності сонячної енергії. Окрім того, слід відмітити перспективність розвитку сонячної енергетики для європейських країн, що в значній мірі є залежними від імпорту нафти та газу від країни-агресора. Так, для них в першу чергу є важливим подальший розвиток альтернативних джерел енергії з метою мінімізації будь-якої співпраці та взаємодії з країною-терористом.

Незважаючи на стрімкий розвиток суспільних відносин у сфері сонячної енергетики та активне реформування енергетичного законодавства в даній сфері протягом останніх років, вітчизняна юридична доктрина не містить необхідних комплексних наукових досліджень щодо еколого-правового та природоресурсного аспектів взаємодії сонячної енергетики та довкілля, що обумовлює **актуальність** розгляду даної тематики.

Оцінка стану літератури. Правові проблеми розвитку сонячної енергетики в Україні

стали предметом наукової уваги таких учених як С.Д. Білоцький, О.В. Гафурова, Х.А. Григор'єва, Г.Д. Джумагельдієва, М.М. Заверюхи, І.І. Каракаш, К.М. Караханян, О.Б. Кишко-Єрлі, Р.С. Кірін, М.В. Краснова, М.М. Кузьміна, О.І. Кулик, С.А. Оболенська, А.В. Павлига, А.В. Пастух, Є.О. Платонова, Е.Ю. Рибнікова, Ю.М. Рудь, О.М. Савельєва, М.В. Чіпко, І.Є. Чумаченко, Т.Є. Харитонова, Г.І. Шматько та інші. Аналіз публікацій свідчить про відсутність комплексних досліджень, розрізненістю наявної літератури.

Окрім того, як вірно зазначає Чумаченко І.Є. щодо правового регулювання використання сонячної енергетики в Україні, попри значну кількість нормативно-правових актів, що регулюють використання альтернативних джерел енергії, регулювання відносин в галузі сонячної енергетики має подекуди фрагментарний та суперечливий характер. З огляду на встановлені орієнтири розвитку сонячної енергетики, підтримка з боку держави простежується, але здебільшого вона є лише декларативною та непослідовною, а подекуди має навпаки ретроспективну спрямованість [2, с. 355].

Метою даної статті являється пошук оптимальної еколого-правової взаємодії сонячної енергетики та довкілля і розгляд останньої як одного із видів природних ресурсів.

Безліч видів взаємодії людини і суспільства з природним середовищем на різних етапах їх існування у прикладному виразі умовно можна назвати природокористуванням. У літературі воно визначається як процес взаємодії людини з природою, що здійснюється за допомогою тих чи інших способів включення природних об'єктів у сферу життєдіяльності людини з метою задоволення її різноманітних потреб [3, с. 16].

Не виключенням є використання енергії Сонця з метою забезпечення своїх економічних, екологічних та соціальних потреб. Природоресурсові суспільні відносини мають комплексний характер і об'єднують у собі лісні, гірничі, водні,

земельні суспільні відносини, а також відносини щодо використання об'єктів природно-заповідного фонду, рослинного і тваринного світу й інших природних об'єктів та їх ресурсів, у тому числі і нематеріалізованих. У своїх дослідженнях М.А. Дейнега справедливо підкреслює, що природні ресурси можна розглядати не тільки з позицій «традиційної» класифікації на земельні, водні, лісові ресурси, надра, ресурси рослинного і тваринного світу, а й поділяти на вичерпні та невичерпні. Невичерпні природні ресурси включають, зокрема, кліматичні (енергетичні, теплові та інші) [4, с. 45]. Також аргументованою є думка В.О. Юрескул, яка зазначає, що природні ресурси, якими є атмосферне повітря, повітряний простір, кліматичний ресурс, радіочастотний ресурс, сонячне випромінювання, вітрова енергія, тепло геотермальних вод, енергія припливів і відпливів, сила морських хвиль, рух літосферних плит, сила землетрусів, виверження вулканів, природний радіаційний фон, сила тяжіння Землі, магнітні поля та геомагнітні аномалії тощо, є природними ресурсами особливого виду. Вони мають цілком реальну фізичну чи екологічну природу: перебувають у газоподібному стані, або у вигляді енергії чи корпускулярно-хвильових потоків, або є іншим явищем матеріального світу. Проте, незважаючи на їх матеріальний характер, вони є настільки специфічними природними ресурсами, що їх об'єднують у єдину категорію «нематеріалізовані природні ресурси». Пересічними громадянами такі природні ресурси сприймаються саме як нематеріальні, оскільки їх не можна взяти руками, побачити очима, почути їхній звук, перемістити, хоча насправді вони є об'єктами та явищами матеріального світу. Тобто сонячна енергія – це важливий природний ресурс. Хоча він оцінений суспільством та нормотворцем не так високо як традиційні викопні паливні ресурси, його значення все більше зростає, особливо з огляду на невинне розширення технологічних можливостей людства [5, с. 536].

На основі викладеного можна дійти до висновку що енергетичні правовідносини, в тому числі відносини щодо використання сонячної енергетики слід розглядати як комплексний інститут природоресурсного права.

За вірним твердженням Х.А. Григор'євої ми звикли до того, що використання природних ресурсів чинить антропогенний вплив на довкілля та має негативні наслідки: забруднення, вичерпання, ерозії, деградації тощо. Використання сонячної енергії для виробництва електроенергії якісно відрізняється від змалюваного традицій-

ного бачення сучасного природокористування. Так, розміщення сонячних панелей та обладнання, за загальними правилом, не несе в собі відчутних ризиків для довкілля. Зокрема, такої думки притримується і законодавець, який не передбачив у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» необхідність проведення такої оцінки під час планування та будівництва сонячних електростанцій (на відміну, наприклад, від вітро-, гідроенергетичних станцій). Справедливо відмітити, що незважаючи на те, що прямих загроз навколишньому природному середовищу сонячна енергетика майже не створює, все ж зберігається можливість побічного негативного впливу – зокрема, під час виробництва окремих деталей і обладнання, а також шляхом утворення відходів (наприклад, зламані чи старі сонячні панелі). Це питання ще потребує свого правового регулювання з урахуванням особливостей геліоенергетики [6, с. 56].

При цьому дружність сонячної енергетики до природи обумовлює і виявлену особливість вітчизняної судової практики, а саме: відсутність випадків оспорювання утворення чи діяльності сонячних електростанцій на підставі порушення ними екологічного законодавства чи завдання екологічної шкоди. Окремі виявлені спроби подібної аргументації буди оцінені судом як недостатньо обґрунтовані, оскільки не було надано жодних доказів негативного впливу на людей та довкілля [7].

Незважаючи на удавану простоту ідентифікації природоресурсного компоненту геліоенергетичних правовідносин, при більш глибокому дослідженні виникають деякі цікаві питання.

По-перше, про складний характер природокористування. Так, фактично під час функціонування сонячної електростанції відбувається паралельне використання двох природних ресурсів: землі та сонячної енергії. Однак через брак спеціальних теоретико-методологічних розробок, які були б спрямовані на врегулювання використання сонячної енергії як особливого природного ресурсу, ця складова геліоенергетичних природоресурсних відносин ігнорується. Усе навантаження лягає на традиційну, добре вивчену земельно-правову складову і фактично повністю зводиться до правового регулювання використання землі. Однак це не можна визнати задовільним, оскільки для розміщення об'єктів геліоенергетики не завжди використовується безпосередньо земна поверхня (все частіше для цих цілей прилаштовуються дахи і стіни будинків, поверхні транспортних засобів тощо). Тобто у випадку розміщення сонячних панелей, наприклад, на даху певної будівлі

законодавство взагалі не веде мову про природокористування [6, с. 57].

По-друге, питання *ідентифікації використання сонячної енергії як різновиду природокористування*. У науці екологічного та природоресурсного права багато уваги приділено традиційному поділу природокористування на загальне та спеціальне (Г.В. Анісімова, М.А. Дейнега, А.С. Євстігнєєв, М.М. Заверюха, Н.Р. Кобецька, В.М. Комарницький, І.О. Костяшкін, О.Г. Котеньов, М. К. Черкашина та інші), чим підкреслена важливість цього питання. Людина використовує сонячну енергію протягом усього свого життя як біологічна істота, адже належний рівень інсоляції необхідний організму для нормальної життєдіяльності. Таке природокористування однозначно ідентифікується як загальне. Так, право загального природокористування являє собою безоплатне використання природних об'єктів та їх корисних ресурсів без закріплення за окремими особами та надання відповідних дозволів на її використання. З цих позицій дуже доречним видається висновок Н.Р. Кобецької про доцільність віднесення права загального природокористування до системи екологічних прав громадян та його регулювання в рамках інституту екологічних прав [8, с. 13]. За думкою І.І. Каракаша альтернативні джерела енергії споконвіку використовувалися на праві загального використання природних ресурсів. Право власності на ці природні ресурси не проголошувалося навіть у часи монополії державної власності на природні ресурси. Річ у тому, що енергетичні ресурси не можуть бути індивідуально визначеними об'єктами, а відтак – не можуть бути об'єктами права власності [9, с. 341]. Однак, якщо людина починає використовувати енергію Сонця для виробництва електроенергії, чи залишається таке природокористування у межах загального?

Так, право спеціального природокористування являє собою постійне чи тимчасове володіння і користування природними об'єктами для здійснення виробничо-господарських та інших видів діяльності, на підставі спеціальних дозволів і платних умовах з метою одержання корисних властивостей природних багатств. Теорія виділяє кілька характерних рис спеціального природокористування.

По-перше, здійснення на основі дозволу. Так, геліоенергетичні суб'єкти зобов'язані отримати спеціальну ліцензію на виробництво електричної енергії. Однак правову природу такої ліцензії не можна однозначно ідентифікувати як природоресурсний дозвіл. Справа у тому, що в геліоенергетиці нормуванню підлягає не безпосередньо вико-

ристання природного ресурсу – сонячної енергії, а виробництво кінцевого продукту (електроенергії). Ліцензія спрямована на регламентацію спеціальних умов такого виробництва. Даний методологічний підхід можна пояснити різною метою дозволів у «традиційному» і «нетрадиційному» природокористуванні: якщо у першому основною метою є забезпечення раціонального використання та збереження природних ресурсів, то у другому – забезпечення належного виробництва електроенергії. Таким чином, у геліоенергетиці відсутні безпосередні дозвільні процедури щодо використання сонячної енергії як природного ресурсу.

По-друге, у спеціальне природокористування надається визначена частина природних ресурсів. Безпосереднього виокремлення сонячної енергії як природного ресурсу немає, це відбувається лише шляхом територіальної прив'язки (місця розміщення електростанції) та дозволеної потужності відповідної станції (обсягу використання сонячної енергії).

По-третє, спеціальне природокористування є платним (у випадках, передбачених законодавством України, спеціальне природокористування може здійснюватися безоплатно (наприклад, розміщення пасік)) [10, с. 119]. За цим критерієм аналізоване природокористування теж є нетиповим, адже фактично за використання енергії сонця користувач не платить, навпаки – держава утворює спеціальні умови для того, щоб користувачу було вигідно займатися такою діяльністю, використовувати відповідний природний ресурс з метою виробництва електроенергії.

По-четверте, спеціальне природокористування передбачає виділення у відособлене володіння та користування природного об'єкта чи його ресурсових компонентів. Так, саме геліоенергетичні суб'єкти, які отримали відповідну ліцензію мають право щодо використання сонячної енергії як природного ресурсу для виробництва електроенергії.

Також, в рамках розгляду даної теми слід виокремити існуючі еколого-правові аспекти взаємодії сонячної енергетики та довкілля. До них відноситься зокрема:

- 1) здійснення оцінки впливу на довкілля існуючих та майбутніх об'єктів сонячної енергетики;
- 2) врахування результатів стратегічної екологічної оцінки;
- 3) дотримання «екологічних» обов'язків спеціальними природокористувачами сонячної енергетики;
- 4) співпраця з природоохоронними організаціями;

5) залучення громадськості до прийняття рішення про спорудження нових об'єктів сонячної генерації за для забезпечення виробництва електроенергії, а також інших рішень, що можуть впливати на здоров'я людей та стан довкілля;

6) підвищення екологічної культури та рівня відповідальності в природоохоронній сфері;

7) застосування світового досвіду використання енергії Сонця;

8) врахування українських традицій використання сонячної енергетики.

На основі вище викладеного слід зробити **висновки**, що енергетичні правовідносини, в тому числі відносини щодо використання сонячної енергетики, слід розглядати як комплексний інститут природоресурсного права. Сонячна енергія – це важливий природний ресурс, незважаючи на те, що він не так

високо оцінений нормотворцем та суспільством, на відмінну від викопних джерел енергії. Проте, навіть в умовах воєнного стану, слід відзначити важливе геостратегічне значення для нашої держави з метою енергетичної незалежності. Окрім того, схематичний аналіз вказує на те, що використання енергії сонця представляє собою досить специфічний вид природокористування, який не легко вписується у існуючий поділ на загальне та спеціальне природокористування та взагалі в універсальні канони природоресурсного права. Як висновок слід зазначити, що правовий режим використання природних ресурсів сьогодні зазнає змін та потребує оновлення із врахуванням збільшення значення та обсягів використання альтернативних природних ресурсів та необхідності деталізованого правового регулювання їх використання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Енергетика сонячна – середньострокові перспективи 2022-2026. URL: <https://aw-therm.com.ua/sonyachna-energetika-serednostrokovyi-perspektivi-2022-2026/> (дата звернення: 25.05.2023)
2. Чумаченко І.Є. Еволюція законодавства про сонячну енергетику в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 352–356.
3. Каракаш І.І. Предмет, метод, принципи і система сучасного природоресурсового права. *Природоресурсове право України: навч. посіб.* / за ред. Каракаша І.І. та Харитонової Т.Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, «Гельветика», 2018. С. 15–65.
4. Дейнега М.А. Природоресурсне право: проблеми формування і розвитку: монографія / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: НУБіП України, 2019. 340 с.
5. Юрескул В.О. Правові вимоги щодо використання нематеріалізованих природних ресурсів. *Природоресурсове право України: навч. посіб.* / за ред. Каракаша І.І. та Харитонової Т.Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, «Гельветика», 2018. С. 536–564.
6. Григор'єва Х.А. Сонячна енергетика і довкілля: правові грані взаємодії. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: матеріали круглого столу* (Харків, 10 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 56–60.
7. Постанова Миколаївського апеляційного суду від 26 травня 2021 року у справі URL: № 489/3874/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97192480> (дата звернення: 25.05.2023)
8. Кобецька Н.Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2016. 36 с.
9. Каракаш І.І. Правові вимоги щодо використання нематеріалізованих природних ресурсів та їх компонентів. *Природоресурсове право України: навчальний посібник* за ред. доц. Каракаша І.І. Київ, 2005. 376 с.
10. Заверюха М.М. До питання правового регулювання використання земель лісгосподарського призначення в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. № 3. С. 108–123.